

ЗГОРТАННЯ ТА ЛІКВІДАЦІЯ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ В 30-Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ

У статті досліджено політико-правові чинники процесу згортання та ліквідації мережі освітніх закладів для національних меншин в Україні в 30-х роках XX століття. Особлива увага приділяється процесу реорганізації закладів по підготовці педагогічних кадрів для національних меншин.

Ключові слова: Україна, національні меншини, згортання, ліквідація, освітні заклади, освіта.

The article highlights political-legal factors of the process of reduction and liquidation of educational institutions in Ukraine in the 30-s of the 20-th century. Special attention is paid to the process of reorganization of national teachers' training institutions for national minorities.

Key words: Ukraine, national minorities, reduction, liquidation, educational institutions, education.

На сучасному етапі розбудови суверенної, правової, демократичної держави та інтеграції України до європейського освітнього і наукового простору великого значення набуває проблема державної та освітньої етнополітики. Враховуючи національний склад населення України, де за даними Малої енциклопедії етнодержавознавства, проживає понад 90 народів [2: 94], важливе місце у формуванні сучасної етнополітики держави займають проблеми забезпечення культурно-освітніх, мовних та інших запитів різних етнічних та національних груп. Сучасним правовим підґрунтям формування державної етнополітики є ряд важливих нормативно-правових документів, а саме: Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), Декларація прав національностей України (1 листопада 1991 р.), Закон України "Про національні меншини в Україні" (25 червня 1992 р.), Конституція України (28 червня 1996 р.) та інші законодавчі акти. Зокрема у шостій статті Закону України "Про національні меншини в Україні" зазначається: "Держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, задоволення потреб у літературі, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів" [4: 491].

Ці та інші законодавчі акти створили сприятливі умови для вироблення нових підходів у справі національно-культурного будівництва в цілому та організації освіти для національних меншин зокрема.

З огляду на це, актуальним завданням української держави на даному етапі її розвитку є осмислення історичного досвіду, а саме: аналіз становлення і функціонування освітніх закладів для національних меншин у 20 – 30-х роках ХХ століття до моменту згорання державної політики коренізації стосовно національних меншин та ліквідації мережі національно-освітніх закладів наприкінці 30-х років ХХ століття. У цьому контексті урахування досвіду минулого дасть змогу творчо реалізувати позитивні досягнення щодо питань задоволення освітніх потреб національних меншин, а також дозволить уникнути помилок на сучасному етапі відродження самобутності всіх етносів, що населяють територію України.

Дослідження різних аспектів національно-культурних процесів щодо задоволення потреб національних меншин в Україні в 20 – 30-х роках минулого століття знайшли своє відображення як в історії педагогічної думки (М. Авдієнко, А. Глинський, М. Демченко, М. Зотін, М. Левітан, С. Сірополко, М. Скрипник, І. Хаїт), так і в працях сучасних істориків і педагогів (Н. Агафонова, А. В. Дизанова, Н. В. Кривець, І. М. Кулинич, І. С. Міронова, В. С. Орлянський, А. В. Черкаський, Б. В. Чирко, Л. Д. Якубова та інші). Дані праці зробили значний внесок у розробку проблеми національно-культурного будівництва для національних меншин в Україні в 20 – 30-х роках ХХ століття: вони містять важливі відомості різних аспектів організації шкільної освіти різних етносів, що населяли Україну в досліджуваній період, наводять узагальнюючі статистичні дані з питань становлення та функціонування мережі освітніх закладів для національних меншин, а також висвітлюють питання підготовки педагогічних кадрів для національних учбових закладів. Разом з тим, попри досить активне дослідження в цьому напрямку, у такому важливому питанні, як згорання та ліквідація національної освітньої політики стосовно національних меншин в 30-х роках ХХ століття все ще залишаються білі плями, які потребують більш детального вивчення.

З огляду на це, мета статті – на загальному тлі згорання та ліквідації мережі освітніх закладів, проаналізувати діяльність навчальних закладів для професійно-педагогічної підготовки вчителів для шкіл національних меншин в Україні в 30-х роках ХХ століття.

Послідовна різнопланова робота, здійснювана керівництвом республіки в Україні в 20-х роках ХХ століття призвела до виникнення великої мережі освітніх навчальних закладів для національних меншин: від початкової освітньої ланки й до вищих закладів освіти. Представники етнічних груп могли отримати як загальну освіту, так і навчатися у професійно-педагогічних закладах. В зазначений період в Україні діяло три типи педагогічних навчальних закладів, які надавали можливість професійної підготовки та перепідготовки вчителям шкіл національних меншин:

інститути народної освіти (ІНО), педагогічні технікуми і короткотермінові педагогічні курси.

Приблизно з 1933 – 1934 років почало спостерігатися зменшення уваги до проведення національної культурно-освітньої роботи серед національних меншин України. Саме в цей період в СРСР завершувалося формування тоталітарного сталінського режиму, характерною рисою якого було згортання політики коренізації щодо національних меншин і, як наслідок, насильницька асиміляція та русифікація етнічних спільнот, що населяли територію України.

Цьому процесу сприяла чергова адміністративно-територіальна реформа 1930 р. У ході неї були ліквідовані створені в 1923 р. національні адміністративно-територіальні одиниці (районні, селищні та сільські ради), а разом з ними припинили свою діяльність окружні бюро національних меншин, які раніше досить ефективно займалися питаннями національно-культурного розвитку меншин [3: 133].

Початком незворотних змін на Україні послужило прийняття постанови об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У "Підсумки й найближчі завдання проведення національної політики на Україні" (листопад 1933 р.), у якій, в розділі "Робота серед національних меншостей" відзначалося: "...Послаблення більшовицької пильності партійних організацій у роботі серед трудящих національних меншостей, особливо серед польської та німецької людності, що призвело до засмічення колгоспів, шкіл, клубів, інститутів та ін. польськими і німецькими елементами, що деякі з них навіть пролізли до партії." [5: 35]. До "класово-ворожих елементів" було віднесено 9,5% вчителів України, а в ряді районів Одеської і Вінницької областей та по прикордонних районах "засміченість" педагогів "ворожими елементами" становила 30 – 40% [6: 122]. Була розпочата чистка серед викладацько-професорського складу. Стосовно чистки навчальних закладів від ворогів нарком освіти України В. Затонський доповідав, що за час його головування в НКО з 29 директорів педагогічних інститутів 11 чоловік було знято з роботи, виключено з партії, і більшість заарештовано. Під особливою підозрою в "засміченні ворожими елементами" знаходилися національні навчальні заклади.

Такого роду заяви і виступи послужили поштовхом до того, що тогочасне керівництво на місцях почало приймати численні постанови, на підставі яких проводилося "очищення", а це, в свою чергу, призвело до ліквідації навчальних закладів, які здійснювали роботу мовами національних меншин.

Так, керуючись постановою листопадового об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У Оргбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення "Про кадри шкіл національних меншостей" (13 грудня 1933 р.), в якому було запропоновано провести по областях всебічну перевірку всіх польських та німецьких шкіл, переглянути кадри вчителів та завідуючих цими школами, кадрів піонервожатих, перевірити стан викладання в цих школах суспільствознавства, історії та географії та переглянути книжковий фонд

шкільних бібліотек, і в разі встановлення "фактів засміченості" шкіл "антирадянськими елементами" вжити "конкретні заходи" [6: 124]. У зв'язку з цим, розпочалася масова хвиля перевірок мережі національних шкіл по всій території України. Як правило, такі перевірки завершувалися виявленням "замаскованих" ворожих елементів, які звільнялися з роботи, арештовувалися і піддавалися репресіям. Щодо польських та німецьких шкіл, то, незважаючи на активний опір батьків протиправним діям партійних органів, більшість шкіл була переведена на українську чи російську мову навчання. Керівники партійних органів аргументували такі дії тим, що частина освітніх закладів для національних меншин була свого часу утворена штучно з метою здійснення насильницької асиміляції українського населення. Наприклад, щодо польських національних шкіл у документі "Про кадри шкіл національних меншостей" говорилося що функціонування цих шкіл "грало на руку" тим "ворожим елементам", які ставили собі за мету здійснення насильницької колонізації українського населення. Так, наприклад, жителі с. Білогородка Вінницької області скаржилися: "В 1930 р. у нас відкрили польську початкову школу, але в кінці 1933/34 навчального року районний представник зібрав загальні збори батьків, на які прийшла невелика їх кількість. Вони ліквідували нашу школу під приводом того, що на Україні немає поляків, а є лише українці-католики. Між тим, більшість розмовляють польською мовою і ми хочемо, щоб діти наші вчилися на польській мові" [3: 137].

Реорганізація не оминула також і професійно-педагогічні навчальні заклади для національних меншин. Зокрема Секретаріат ЦК КП(б)У 15 лютого 1935 р. прийняв постанову "Про перевірку складу студентів польських педагогічних технікумів в Києві і Проскурові". Слід зазначити, що Проскурівський польський педтехнікум, зважаючи на тогочасну ситуацію, працював у дуже складних умовах. Вже на початку 1933/34 навчального року питання пов'язані з набором студентів до цього навчального закладу були під загрозою зриву. Заявку до вступу подали лише 50 чоловік замість 90. На 3-місячні педагогічні курси перепідготовки вчителів, що діяли при технікумі, на відділення молодшого концентру виявили бажання вступати 15 чоловік з 25 запланованих, старшого концентру – 6 чоловік замість 30 [3: 137]. Після перевірки Проскурівський польський педагогічний технікум було ліквідовано. Із 106 студентів було виключено 51 чол., 5 студентів за незнання польської мови було переведено до українського педтехнікуму, 14 – на короткотермінові курси в Проскурові. І лише 36 студентам дали змогу продовжити навчання, їх було переведено до Київського польського педагогічного технікуму. На нашу думку, серед причин, чому у досліджуваний період був недобір абітурієнтів на навчання до національних професійно-педагогічних закладів та на 3-місячні педагогічні курси перепідготовки вчителів, можна назвати декілька: 1) цьому сприяло зменшення мережі національних шкіл (їх ліквідація), а це, в свою чергу, вело до зменшення необхідної кількості педагогічних кадрів для цих закладів; 2)

розпочаті партійним керівництвом республіки репресії серед інтелігенції, в тому числі і серед викладацького складу; 3) перекваліфікація вчителів на інший фах і небажання самоідентифікуватися як представник саме цього етносу.

Така сама ситуація складалася на той час і з вищими педагогічними закладами, котрі готували національні педагогічні кадри. Так, 29 вересня 1935 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову "Про польський педагогічний інститут", де вже після початку ліквідації значної кількості шкіл, зазначалося: "Враховуючи потребу існуючих польських шкіл на Україні в педагогічних кадрах, вважати недоцільним мати спеціальний польський педагогічний інститут з кількістю до 700 чоловік, що навчаються у ньому. Ліквідувати польський педагогічний інститут, створивши замість нього відділення при Київському педагогічному інституті на 100 чоловік, що повністю задовольнить потреби в підготовці вчителів для шкіл на польській мові" [6: 126]. Отже, з наведеної цитати можна зробити висновок, що та багатопланова кропітка робота, що проводилася в 20-х роках минулого століття стосовно забезпечення освітніх потреб польського етносу, в одну мить була зруйнована одним партійним документом. За такою ж схемою у березні 1935 р. були ліквідовані польський робітфак у Бердичеві, польський сектор при Харківському педагогічному інституті.

Одночасно з ліквідацією освітніх закладів для поляків розпочалась і реорганізація німецьких професійно-педагогічних закладів. Так, Політбюро ЦК КП(б)У видало постанову "Про Одеський німецький педагогічний інститут" (4 грудня 1937 р.) в якій наголошувалося: "Перевіркою встановлено, що інститут неймовірно засмічений класово-ворожими людьми. Так, наприклад, з 254 студентів у 89 – родичі заарештовані, як вороги народу; з педагогів викрито і заарештовано 4 фашистів, на педроботі працюють виключені з партії меншовики і кадети. Директор Єрухімович також не внушає політичного довір'я, його брат заарештований як ворог народу" [4: 227]. В даному документі також зазначалося, що "внаслідок великої засміченості ворожими елементами і зовсім незадовільної партійної роботи, вороги звели собі кубло, розповсюджували там фашистську літературу і провадили контрреволюційну роботу". До цього ж документа додавалася "Доповідна записка про наслідки обслідування Одеського німецького педінституту", де звинувачення в бік викладацького і студентського складу закладу були ще абсурднішими. В ній наводилися "неспростовні" докази ворожої підривної діяльності. Так, викладач німецької мови Ган звинувачувався в організації з числа студентів воєнізованого фашистського загону, студентка Дюнкель – у розповсюдженні привезених у 1936 р. з Гамбурга фашистських книжок "Націонал-соціалізм" та "Синоніми", також звинувачення лунали у бік студентів, що ніби-то вони розповсюджували контрреволюційні анекдоти й розмови [4: 228]. Ці та інші звинувачення призвели до того, що більшість викладачів було знято з роботи і частину репресовано, а студентів – виключено з інституту.

Однак, попри результати перевірки в грудні 1937 р, Одеський німецький педагогічний інститут не був ліквідований. У зв'язку з цим, слід зазначити, що вже тоді виконуючий обов'язки секретаря обкому КП(б)У Кондаков у постанові Одеського обкому КП(б)У "Про стан роботи Одеського німецького педагогічного інституту" (4 грудня 1937 р.) ставив питання про доцільність його існування в Одесі та можливість його переведення до німецького педагогічного інституту в місто Енгельс Республіки німців Поволжжя. Але у відповідь на цю пропозицію, у постанові "Про Одеський німецький педагогічний інститут" (4 грудня 1937 р.) відзначалося: "Інститут знаходиться у дуже важкому стані, але ми не можемо піти по лінії найменшого опору – його ліквідації, як це пропонує обком КП(б)У, оскільки на Україні є 534 німецьких шкіл, для них потрібно готувати кадри" [4: 227]. Таким чином, цього разу Одеський німецький педагогічний інститут відстояв своє право на існування і не був ліквідований.

Однак ситуація кардинально змінилася вже всередині 1938 р. Черговим кроком, що прискорив згорання роботи по забезпеченню освітніх запитів для національних меншин у сфері шкільного будівництва, було прийняття Політбюро ЦК КП(б)У постанови "Про реорганізацію національних шкіл на Україні" (10 квітня 1938 р.), в якій говорилося: "Перевіркою встановлено, що вороги народу – троцькісти, бухарінці й буржуазні націоналісти, які орудували в НКО УРСР, насаджували особі національні німецькі, польські, чеські, шведські, грецькі й інші школи, перетворюючи їх в очаги буржуазно-націоналістичного, антирадянського впливу на дітей" [4: 236]. З даної цитати видно, що національні меншини розглядалися як щось вороже до радянської влади і тому підлягали ліквідації. "Практика насадження національних шкіл завдавала величезну шкоду справі правильного навчання і виховання, – повідомлялося у документі, – відгортаючи дітей від радянського життя, позбавляла їх можливості приобщатись до радянської культури і науки, не давала можливості надалі набувати освіти в технікумах, вищих учбових закладах" [Там само]. Подальше функціонування шкіл для національних меншин було визнано недоцільним і шкідливим. Учні цих шкіл планувалося розмістити в радянських школах, технікумах і педшколах звичайного типу, забезпечивши їх педагогічними кадрами, підручниками та навчальним приладдям. Зрозуміло, що питання професійної підготовки педагогічних кадрів для національних шкіл теж втратило свій смисл у світлі такої державної політики.

Остаточний удар по національно-культурному будівництву для національних меншостей був нанесений постановою РНК УРСР "Про реорганізацію особливих національних шкіл, технікумів, Одеського німецького педагогічного інституту і особливих національних відділів та класів у школах, технікумах і вузах УРСР" (29 червня 1938 р.) [1: 152]. Згідно цієї постанови, планувалось до 1 серпня 1938 р. реорганізувати 766 особливих національних початкових, неповних середніх і середніх шкіл у такі ж школи з російською та українською мовами викладання. Також мало

відбутися об'єднання 122 шкіл з російськими або українськими. Слід зазначити принагідно, що на час реорганізації (тобто ліквідації) мережі національних шкіл на Україні функціонувало 63 польських шкіл, 688 німецьких шкіл, 19 – чеських, 65 – болгарських, 33 – грецьких, 15 – румунських, а також асирійська і шведська школи [1: 153].

Передбачалася також ліквідація технікумів та вищих навчальних закладів та відділів при них, викладання в яких здійснювалося мовами національних меншин. Так, Одеський німецький педагогічний інститут було реорганізовано в інститут іноземних мов. Також було ліквідоване болгарське відділення при Одеському педінституті, польське відділення при Київському педінституті, Хортицька німецька педагогічна школа, Маріупольська педагогічна школа з греко-еллінським та греко-татарським відділами, чеське відділення при Київській педагогічній школі [1: 153].

Таким чином, вищезазначеною постановою тогочасне керівництво на законодавчому рівні оформило знищення мережі закладів освіти всіх рівнів, навчання в яких здійснювалося мовами національних меншин.

Слід також зазначити, що разом із ліквідацією національних навчальних закладів реорганізація не обминула і інші культурно-освітні установи: національні театри, музеї, видавництва, редакції газет і журналів, інститути культури національних меншин тощо. Так, наприклад, 20 вересня 1935 р. у постанові Політбюро ЦК КП(б)У "Про інститут польської культури" відмічалось: "Існуючий нині в Києві Інститут польської культури реорганізувати з тим, щоб звести його роботу до збирання польської літератури та матеріалів – як історичних документів" [4: 127]. Незважаючи на це, інститут продовжував працювати. Але у жовтні 1935 р. Політбюро ЦК прийняло ще один документ, згідно якого Київський Інститут польської культури був реорганізований у Кабінет по дослідженню літератури, мистецтва та історії революційного руху в Польщі [7].

У лютому 1935 р. Секретаріат ЦК КП(б)У видав постанову "Про реорганізацію сітки районних польських газет", згідно якої в Шепетівському, Полонському і Бердичівському районах Вінницької області і Олевському, Коростенському, Новоград-Волинському, Баранівському і Житомирському районах Київської області ліквідовувалися польські газети з досить неясним і невмотивованим, на наш погляд, формулюванням, а саме: "у зв'язку з відсутністю в цих газетах достатньої бази читачів" [8].

Отже, з початку 30-х років ХХ століття послідовна різнопланова робота, здійснювана керівними органами держави в Україні в 20-х роках поступово згорталась, а в кінці 30-х років минулого століття була зведена нанівець: влітку 1938 р. в Україні перестала існувати мережа закладів освіти всіх рівнів, які здійснювалося навчання мовами національних меншин.

Література

1. Збірник наказів і розпоряджень Робітничо-селянського Уряду УРСР. – 1938. № 38. – 16 липня. – С. 152-153.
2. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
3. Місінкевич Л. Л. Єврейська і польська національні меншини Поділля (20 – 30-ті роки ХХ століття). – К., 2001. – 254 с.
4. Національні відносини в Україні у ХХ столітті: Збірник документів і матеріалів. – Київ: Наукова думка, 1994. – 560 с.
5. Партробітник України. Орган Центрального комітету та Харківського обласного Комітету Комуністичної партії (більшовиків) України. – 1933. – № 16. – С. 33-36.
6. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20 – 30 роки ХХ століття). К.: Асоціація „Україно“, 1995. – 215 с.
7. ЦДАВОВУ України, ф.413, оп. 1, спр. 7, арк. 2.
8. ЦДАВОВУ України, ф.1, оп. 3, спр. 170, арк. 324.